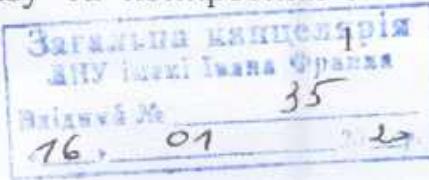


ВІДГУК
офіційного опонента, доктора філологічних наук,
професора кафедри історії української літератури
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна
архиєпископа Ігоря (Юрія Андрійовича Ісіченка)
на дисертацію (монографію)
Тараса Володимировича ШМІГЕРА
**«Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні
аспекти: давня українська література сучасними
українською та англійською мовами»,**
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук
за спеціальністю 10.01.01 – українська література
та 10.02.16 – перекладознавство

Входження до сучасного читацького дискурсу національної писемної спадщини давньої та ранньомодерної доби, зберігаючи свою фундаментальну роль у звільненні суспільної свідомості від колоніальних міфів і постколоніальних комплексів, мусить давати раду з низкою рецептивних бар'єрів. Щодалі вужчим стає коло фахівців і поцінувачів давнини, здатних до адекватного сприйняття автентичних текстів. Церковнослов'янська мова невпинно звужує коло свого функціонування. Пошук нових комунікативних каналів і механізмів донесення цих текстів до сучасного українця, а тим більше до далекого від наших реалій зарубіжного читача, не є вельми успішним. Часом переклад середньовічного або барокового твору несе на собі надто помітний відбиток особи його інтерпретатора й губить дорогою до читача принаду неповторного аромату автохтонного стилю. Попри це, доволі інтенсивний початок перекладацької праці в цій царині наприкінці ХХ ст. вже дав безперечні успіхи, збагативши національну культуру цілою бібліотекою.

Процеси опосередкування рецепції давніх текстів їхніми перекладами, ще ледь помічені, а часом і зневажливо трактовані академічною думкою, вимагають наукового аналізу та конкретних і



реалістичних критеріїв оцінки. Тим важливішою виглядає грандіозна за своїм задумом праця п. Тараса Шмігера, втілена в його дисертаційному дослідженні. Ретельно простудіювавши надзвичайно об'ємний масив текстів, дисертант зумів знайти переконливі методологічні підходи до його аналізу, систематизувати опрацьований матеріал, виявити загальні закономірності та певні тенденції перекладацької праці, виокремити репрезентативні взірці перекладацької праці, прозоро й ґрунтовно викласти власні міркування.

Відзначається виваженістю суджень і широтою охоплення матеріалу вже **перший розділ** – «**Історіографія та методологія**». По суті, створено чудовий огляд історії перекладознавства в Україні. У ньому домінує рідкісний для української постколоніальної гуманістики дух академічної свободи. Автор уникає ідеологічних критеріїв оцінки доробку перекладачів і критиків, не акцентує вплив на них політичної кон'юнктури або цензурних обмежень. Враховуючи широку ґаму зовнішніх чинників, він зосереджується на суто фахових підходах, які виявляли нечисленні, зрештою, теоретики й критики перекладу навіть у найбільш похмурі періоди національної минувшини. За центральне поняття теорії перекладу, слідом за Юрієм Жлуктенком, визнається міжтекстова відповідність, при цьому її критерії розшукуються в широкому предметному діапазоні. Пропонується власне переконливе й містке тлумачення центрального терміну – «перекладознавчий аналіз» (с. 103). Помітне прагнення до чіткої кодифікації термінологічного апарату й граничної конкретизації семантики кожного його елементу. Надзвичайно цікаві спостереження над механізмами та культурою внутрішньомовного перекладу виростають із ґрунтовного знайомства не лише з національною практикою, але й з досвідом інших культур (с. 143-149).

Другий розділ, «Когнітивні підходи до оцінювання перекладів», побудований на засадах застовування до теорії перекладу методів когнітивної лінгвістики, що розглядає мову як різновид пізнавальної діяльності. Переконливо показується важливість сполучення етимологічного й концептно-дискурсного аналізу при пошуку адекватних форм перекладу слова. Для цього використовується ключове для Іларіонового «Слова про закон і благодать» поняття «благодіть», концептуальна багатовимірність котрого не передається повною мірою ані українським «благодать», ні англійським «grace» (с. 168-201). Продираючись до найтонших нюансів семантики кожного з цих слів, дисертант виявляє гідну подиву ретельність і скрупульозність. Детально розглянувши кілька конкретних прикладів перекладу понять, виокремлених із середньовічних текстів, він переконливо демонструє творення в перекладі нової дійсности, нетотожної дійсності оригіналу.

Надзвичайно важливих проблем впровадження старих літературних текстів у комунікативний простір сучасної української культури торкається **третій розділ, «Комунікативні аспекти аналізу перекладів»**. Переклади літописної розповіді про хрещення рівноапостольної княгині Ольги, «Сказання про князів-мучеників Бориса і Гліба», слова 32 з Києво-Печерського патерика Другої Касіянівської редакції, а також барокового трактату Мелетія Смотрицького «Θρήνος» (1610) інтерпретуються як феномени міжкультурної комунікації, а разом із тим і потенційні складники сучасного українського дискурсу. Варто відзначити детальність, із якою розглядаються досвід і проблеми відтворення гіпотетичної ритмомелодики середньовічного житійного тексту, при чому демонструються не помічені перекладачами ймовірні засоби відтворення внутрішнього ритму тексту за його тлумачення сучасною мовою (с. 256-271). Свою філологічну компетентність дослідник

демонструє, вказуючи на нюанси, що розрізняють переклади біблійних книг англійською та сучасною українською мовами (с.244-254). Він звертає окрему увагу на теорію релевантності як перспективне знаряддя для оцінки перекладу, що виходить із визнання інтерпретаційної подібності між оригіналом і перекладом. Дуже ретельно простежується відтворення засобами сучасних мов винахідливої, а часом і вибагливої риторики Мелетія Смотрицького.

У четвертому розділі, «Оцінка перекладів крізь призму культури й аксіології», дисертант ставить питання про функції перекладу в трансляції системи цінностей із однієї системи координат до іншої. Виділяється п'ять параметрів: цінність, ідентичність, інтертекстуальність, сакральність, досвідність. Надзвичайно прискіпливо, з численними виходами поза межі суто перекладознавчого аналізу в царину сакраментології та інших богословських дисциплін здійснюється порівняння кількох різномовних версій «Православного сповідання віри» митрополита Петра Могили та Ісаї Трофимовича-Козловського (ім'я останнього дисертант чомусь ігнорує). На цьому тлі трохи сумбурним здається підрозділ 4.2, де здійснюється спроба проаналізувати переклади трактату Григорія Сковороди «Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни» з застосуванням постколоніальної теорії. А ще дивує долучення до об'єкту аналізу поеми Тараса Шевченка «Іржавець» (с. 363-374), яку аж ніяк не можна віднести до «давньої української літератури». Очевидно, дисертант керувався при цьому власними мотивами, але не схотів переконливо їх пояснити.

Академічна цінність монографічного дослідження Тараса Шмігера виявляється не лише в засвідчених ним наслідках проведених досліджень, але й у тому, що пропонована праця заооччує і лінгвістів, і літературознавців до дискусії довкола фундаментальних проблем загальнокультурного значення.

Це насамперед ключове поняття, покладене в основу авторської концепції: «давня українська література». Суворо кажучи, воно мало б охоплювати пам'ятки власне давньої доби, тобто українського Середньовіччя, що тривало до середини XV ст. Літературні тексти XVI-XVIII ст. сучасна наука відносить до ранньомодерної доби. Це відображається і на їхній мові. Натомість дисертант послідовно оперує застарілим поняттям «давня українська література», яке передбачає залучення до «давньої» (тобто середньовічної) доби всього літературного масиву XI-XVIII ст. В дусі публіцистики XIX ст. «давня» література протиставляється «новій», межі якої сягають нашого часу і в параметрах якого визначається «новоукраїнський канон давньої літератури» (с. 121). Тим часом п. Тарас Шмігер як лінгвіст чітко розрізняє «давньоукраїнську мову» та «середньоукраїнську мову».

Потребує однозначного найменування сакральна мова Київської Церкви Х-ХХ ст. Вона часом іменується в дисертації просто «слов'янською», часом - «старослов'янською», хоча в буквальному сенсі слова «старослов'янською» може називатися або гіпотетична спільнослов'янська мова передісторичних часів, або, принаймні, книжна мова рівноапостольних Кирила і Мефодія. Різноетнічні варіанти цієї мови, серед яких і нашу «слов'яноруську», все ж коректніше називати «церковнослов'янською», вказуючи її версію («ізвод») – український, сербський, болгарський тощо. До речі, й сам п. Шмігер послугується синтетичним терміном «староцерковнослов'янський» (с. 157).

Говорячи про переклади творів Григорія Сковороди, автор не враховує мовної різниці між поетичними та прозовими творами цього мислителя. Бо байки та філософські твори писалися ним російською мовою з численними українізмами (фактично суржиком, який панував у маєтках слобожанського дворянства), в той час, як вірші з «Саду божествених пісень» Сковорода намагався орієнтувати на українську

мовну практику. Визначення ж дисертантом мови трактату Григорія Сковороди «Разговор пяти путников о истинном щасті в жизни» несе в собі внутрішню суперечність. Спершу дисерtant називає її «місцевою слобожанською говіркою нормативної російської мови» (с. 358), що здається дивним, оскільки діалекти російських етнічних анклавів на Слобожанщині мало схожі на мову Григорія Сковороди, та й російська мова XVIII ст. ще не виробила остаточно своєї літературної норми. Трохи ж згодом згадується про цей самий текст як «оригінальний твір середньоукраїнською мовою 1770-х рр» (с. 362).

Провокує до полеміки й надмірна категоричність твердження, нібито 955 р. не існувало повного перекладу Біблії церковнослов'янською (старослов'янською) мовою (с. 249). Адже ж «Житіє блаженного Мефодія, архиєпископа Моравського» стверджує, що він «*прѣложи въ квѣтѣ книгы, книга исполнъ разѣѣ Макаѣки от грѣческа газыка въ словѣнъскъ*». Попри сумнівність цього твердження, воно зобов'язує дослідника вживати обережніших формул, на кшталт того, що «сучасній науці невідомі повні переклади Біблії Х ст.». Звернення внаслідок відсутності перекладу девтероканонічної книги Ісуса, сина Сирахового в перших українських перекладах Святого Письма до т. зв. «Біблії патріярха Філарета», перекладеної з російського синодального перекладу (с. 280) всупереч зasadничим вимогам сучасної біблейстики, втрачає мотивування після появи перекладу «Септуагінти» о. Рафаїла Турконяка. Тим більше, що, слідом за церковнослов'янським («*їакѡ начало грѣхъ гордыня, и держалъ ѿ нѣрги гнѣтъ склеринъ*») і синодальним перекладом, т. зв. «Біблія патріярха Філарета» не зовсім коректно передає використаний дисертантом стих: «*ѹпераѹфавіаς ἀμαρτία, καὶ ὁ κρατῶν αὐτῆς ἔξομβρήσει βδέλυγμα*» - «бо початок гріха – гордість, і хто опануваний нею, вивергає мерзоти» (в о.

Рафаїла Турконяка: «Бо початок гордості — гріх, і хто його тримає, проллє гидоту», та й в о. Івана Хоменка «Бо початок гордині являє собою гріх, і хто при ній перебуває, той мерзоту розливає») (Сирах 10:13/15).

Дещо вразливою стороною дослідження з історико-літературного погляду видається атрибуція деяких текстів. Провокує до полеміки розташування в одному шерезі загальновизнаного фальсифікату («Велесова книга»), спроби реконструкції «Аскольдового літопису» й загадкової пам'ятки «Історія Русів». А «Слово о полку Ігоревім», яке набагато частіше, ніж «Історію Русів», вважали за фальсифікат, ставиться окремо (с. 111). Варто було б, звертаючись до «Слова певного калугера про користь читання книг» (с. 202-216) та «Повчання батька синові» (с. 216-223), вміщених в «Ізборнику Святослава» 1076 р., зазначити, що ці тексти, ймовірно, були переписані поза Руссю (на Балканах) і, суворо кажучи, до автохтонної української літератури не належать.

Захоплення передісторичною епохою Руси обертається в автора некритичним сприйняттям (с. 168-169, 183) історико-філософських роздумів відомого перекладача Михайла Москаленка (1948-2006), біолога за освітою й дилетанта в історії¹. Непогано було б пояснити, звідки дисертант довідався про «всеукраїнський схід старців-кобзарів» по знищенні Запорізької Січі 1775 р. (с. 359). А митрополит Іларіон Огієнко певно що був би обурений узалежненням його перекладу Біблії від культурного досвіду Української Автокефальної Православної Церкви (с. 362), до котрої владика ставився вищою мірою критично. Можливо, механічною помилкою є пов'язування пісні «Ой полети, галко...» із зруйнуванням Олешківської Січі, заснованої 1711 р. і залишеної козаками 1734 р. (с. 366). Очевидно, йдеться про захоплення

¹ Москаленко Михайло. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу. Золотослов: Поетичний космос Давньої Русі. Упор. М. Москаленка. Київ: Дніпро, 1988. С. 5-46.

та зруйнування росіянами 1775 р. Нової (Підпільненської) Січі, утвореної вже після переходу запорожців під юрисдикцію Російської імперії.

Ототожнення «руської» мови як державної мови Великого князівства Литовського з українською мовою (с. 300) потребує певних застережень. Адже безперечним є домінування в цій державі (а потім - у цій частині Речі Посполитої) білоруського етнічного елементу. І хоча неможливо для XV-XVII ст. розмежувати книжні мови русинів-українців і литвинів-білорусів, однак ігнорувати присутність у мовній стихії Вільна часів Мелетія Смотрицького потужного білоруського струменя антиісторично. Відтак же логічно припустити, що «українізми», виявлені Світланою Сухарєвою в трактаті «Θρήνος»² можуть мати й білоруське говорне походження.

Бажано було б роз'яснити тезу про те, що «твори св. Петра Mogили згодом стали певним каноном для релігійного перекладу» (с. 125). Данило Заточник іменується і «Заточником» (с. 123), і «Заточеником» (с. 129). Незрозумілий вислів «вірник і переклад іншої конфесії» (с. 153). Дискусійним моментом є відведення сирійській літературі пріоритету серед джерельних масивів перекладу текстів у старій Україні (с. 156). Згадані в літописній статті серед імператорських подарунків руській княгині «съ суды различныя» (с. 247) могли передбачати не керамічний посуд, а євхаристійні чашу та дискос, які часом навіть у сучасній українській мові називаються «сосудами». Мало ймовірно, щоб Мелетієві Смотрицькому було знайоме «Слово про закон і благодать» Іларіона, як це припускає дисертант (с. 298), - набагато ймовірніше, що виокремлені ним слова - це алюзія на послання апостола Павла до галатів, де обмірковується антиномія Закону й благодаті (Гал. 2:16-5:26). Роздуми про використання вина й води в таїнстві євхаристії безпідставно приписують додавання води до чаши лише «київським богословам» (с.

² Сухарєва С.В. Риторичний простір польськомовної прози XVII століття. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 368 с.

318], хоча ця практика властива всій Церкві³ – хіба що в православному обряді вода додається ще й після пресуществлення.

Стиль дисертаційного дослідження відрізняється точністю вислову, простотою і впорядкованістю термінологічного апарату. Тим більше чужорідними елементами виглядають у ньому художні метафори на кшталт «світоч української науки» (с. 116), «майстер поетичного і перекладного слова» (с. 117), «стало пекучим завданням освітян» (с. 128), а також вислови «[перший том] вміщує період» (с. 135), «домонгольська літописна традиція існує повністю в англійських перекладах» (с. 137). Викликає сумнів наукова коректність понять «релігійного перекладу» (с. 125) і «церковного перекладу» (с. 125). Хочеться захистити американського перекладача Лео Вінера від закидів дисертанта в тому, що в його антології 1902 р. «руський всюди перетворилося на російський» (с. 135): в англійській термінології початку ХХ ст. альтернативи поняттю *Russian* фактично не було. Можливо, з огляду на сучасний політичний контекст можна було б утриматися від категоричного твердження, що «Кримське Ханство – справжня біда для українського народу» (с. 371).

Безапеляційне визначення жанру «Слова о полку Ігоревім» «героїчна поема» вельми спрощує фундаментальну проблему жанрової природи цієї пам'ятки (с. 111). А обмеження колоніального статусу України 1917 роком (с. 353, 365) ігнорує фактичне продовження колоніальної політики російського царату новою імперською структурою, що називалася «СРСР».

Дисертант вельми ґрунтовно аналізує широке коло публікацій перекладів літературних текстів X-XVIII ст. сучасною українською мовою. Часом він дуже тонко вказує на помічені недоречності. Так з

³ Соловій Мелетій М., ЧСВВ. Божественна літургія: Історія – розвиток – пояснення. Рим: ОО. Василіяни, 1964. С. 174-176.

прихованою іронією виділяється слово «авторизований» на титульній сторінці львівського видання перекладу байок Григорія Сковороди (с. 119). Але от, згадуючи про видання «Житій святих» видавничим відділом УПЦ КП 2007-2008 рр., дисертант коректно не згадав, що це був переклад не оригінального церковнослов'янського тексту свт. Димитрія Туптала, а його російської адаптації, що публікувалася в Москві протягом 1903-1911 рр. (с. 126). Явним перебільшенням є заява про те, що в антології «Золоте слово»⁴ «зібрано всю давню літературу» (с. 131).

Публікація дисертаційного дослідження здійснена сумлінно, але не обійшлася без деяких ограхів. Є механічні помилки: «вражаютъ» зам. «вважаютъ» - с. 111, «чудця» зам. «гудця» - с. 115, «про[по]відування» - с. 163, «зАв'язків» (с. 221), «еквівале[н]тності» - с. 228, «то» замість «те» - с. 315. Можна натрапити на стилістичні недоречності: «про що детально описує» - с. 121, «розцінювати як цінність» (с. 203), «стосується до ... учасників» (с. 289), «своїми творами створив» (с. 365). Складно погодитися з передачею імені «Петра Пресвітера» («Презвітера» - с. 122).

Ще один предмет для дискусії - буквальне відтворення старої російської орфографії в найменуванні праць («Взглядъ южнорусского человѣка XVI столѣтія на нѣмецко-польскую цивилизацію» - с. 115) і бібліографічному описі (напр. «Замѣчанія на пѣснь о Полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля» - с. 59). Тим більше, що дисертант не самотній у цьому: з появою комп'ютерного набору така практика набула поширення. Однак здається нелогічним копіювати старі графеми в текстах, написаних сучасною літературною мовою.

Монографічна праця відображає наслідки багаторічних інтенсивних і плідних студій автора. Крім монографії, ним було

⁴ Золоте слово: Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX-XV століть. Київ: Аконіт, 2002. Т. 1. 800 с.; Т. 2. 802 с.

опубліковано 35 статей, з яких 19 – у фахових наукових виданнях, акредитованих ДАК МОН України, 7 – у закордонних періодичних виданнях, 1 – у фахових наукових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних, 8 – вийшли як додаткові публікації; 6 – як тези наукових доповідей. Результати дослідження повідомлялися й були позитивно схвалені на міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях, що відбулися як в Україні, так і за її межами (у Львові, Києві, Любліні, Мінську, Альбукері, Сан-Антоніо).

Усе це переконливо свідчить, що докторська дисертація «Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами» написана на високому фаховому рівні й відповідає чинним вимогам до дисертацій гуманітарного профілю, а саме – «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженному постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами КМ України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р. та № 567 від 27.07.2016 р.). Її автор, Тарас Володимирович Шмігер, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література та 10.02.16 – перекладознавство.

Офіційний опонент:

доктор філологічних наук,
професор кафедри історії української
літератури Харківського національного університету імені
В.Н. Каразіна

+ Ге. Наг

09.01.2020

архиєпископ Ігор (Юрій Андрійович Ісіченко)

